

KRÚDY GYULA

I

Tízennyolc éves, a mesterség imádatától szüntelenül magas lázban didergő hirlapíró voltam, és azzal tünettettem ki a bekötött szemű szerencse, hogy az imádott Krúdy Gyulával kettesben búslakodhattam egy budai kiskocsmá pirosterítékes asztala mellett. Krúdy a kocsmában, az ital-teremtette lebegő állapotban alkotott; ott soha nem írt, még csak nem is jegyzett; mélező, csöndes poharazás közben születtek meghökkentő képei, látomásos leírásai, tájakat és embereket elővarázsoló, ritka érzékletességű hasonlatai. Mire hazajért és íróasztalához ült, már készen futottak ki keze alól az apró, gyöngybetűs, lilatintás sorok a papirosra. Amde nem szeretett egyedül időzni az ivóban; kellett egy élőlény, aki a vajúdó teremtés pihenő perceiben szót vált vele, egy statisztika, aki mellette lélegzik. Ezért cipelt mindig valakit magával; többnyire Oszkár bácsit, a derék hivatásos állatkerti mesemondót, akinek időnként, az öreg párás Rudasfürdő langyos medencéjében megengedte, hogy meséljen neki; mondja el Hamupipőke vagy a Piroska és a farkas kevésbé bonyodalmas históriáját. A kocsmázó társ előtt egyet-

len szót sem ejtett arról, ami foglalkoztatta; ismétlem, csak embertársra volt szüksége; akkor ez a statisztika én voltam. Így telt el két nap ott, már harmadnapja támaszkodtunk az asztalra; csütörtökön este vezetett el az ivóba Gyula úr (Gyula úrnak vagy Gyula bácsinak szólították őt ismerősei) és vasárnap délután még mindig fröccsöztünk, módjával, ritkán emelve fel a poharat, de a mozdulatban, ahogyan az ember a pohárért nyúlt, szertartásosság és áhítat keveredett. (Ezt a mozdulatot a fiatalember simulékony utánzási készségével ott lestem el tőle.) Már nagyon-nagyon feszült bennem az idegesség; képzelhetően aggódó szüleimet a Tabánban nem nagyon kedvelt telefon hiányában nem tudtam értesíteni, a szerkesztőség sem tudott hollétemről. Jómagam alig-alig ejtettem egy-egy szót; ő meg csak bólogatott. Az idő megállt; csak az ismétlődő sötétségek szorongó számolása figyelmeztetett, hogy itt van már a Budán oly különösen álmosító vasárnap délután. Krúdy néha szundított egyet; percekig az asztalra dőlve horkolt, majd riadtan felébredt, látszólag tökéletesen kialudva. Hogyan lehetne innen elmenekülni? Nem is mertem indítványozni, hogy távozzunk, részben a mélységes tisztelet, részben — hadd mondjam meg őszintén — a gyáva félelem miatt. Hiszen jól tudtam, hogyan vert meg kötekedő huszártiszteket és snájdig rendőrkapitányokat ez a bivalyerejű, ínas, izmos, óriások országából idetévedt férfi. Amikor újra bóbiskolni kezdett, s feje lehanyatlott, lábujjhegyen, óvakodó macskaléptekkel iszkoltam kifelé; Már az ajtó közelében lehettem, amikor legfeljebb húsz centiméterre a fejemtől egy borosüveg csattant szét a falon, ijesztő csörömpöléssel. Megrezzenve fordultam

vissza. Krúdy szeméből barnás láng csapott fel. Mutatóujjával hívott:

— Vissza!

Szerényen elfoglaltam helyemet, és többé nem is esett szó kisompolgási kísérletemről. S aztán estig csak hallgattunk.

Mindezt csak azért kellett előljáróban elmondanom, hogy megjelenítő formában tanúskodjak: micsoda hajthatatlan, vitát se asszonytól, se férfitől nem tűrő, akaratát mindenkre ráerőszakoló, egyetlen vasdarabból kiöntött keménységű ember volt ő. Se család, se szerelem, se barátság nem fékezhetette kedvtelésében, hajlamai követésében.

Minthogy voltaképpen kötöttségei sem voltak, magányosan sétálta végig földi útját.

2

Manapság, amikor írói sugárzása még elevenebb, mint életében volt, elmondhatjuk, hogy senki sem tud semleges maradni iránta. Az olvasó vagy bűvkörébe kerül, megperzselődik lángjától, és imádója lesz, vagy közönyösen ásítzik, mondván: »Krúdy műveiben nem történik semmi, mégcsak világnézete sincs.« Persze, hideg aggyal kieszelt bonyodalom és váratlan fordulat hiányzik műveiből, de ad helyette a Krúdy-életmű valami egészen mást: körképet a huszadik század első évtizedeiből. Száz év múlva az olvasó értesül belőlük: hogyan élt, ivott, evett, rajongott és gyűlölt, és miképpen egyezkedett ki félmegoldásokkal itt az úgynevezett úri osztály és árnyékában a hozzátörleszkedő polgárság csak percekkel a régi

rendet maga alá temető dübörgő földindulás előtt. A regényes félmultat idéző álmatag írások papírra vetője a legreálisabb kor- és arcképfestő, és egyben ítélethirdető — bár soha úgynevezett tanulságot nem vont le, mert csak kifejezte a valóságot, a többit egy kézlegyintéssel az olvasóra bízta.

Az antikváriumok lelkes könyvimádó elárusítói igazolhatják, milyen sokan, százan és százan gyűjtik Krúdy műveit. Krúdy-kötet tíz percig sem pihenhet a polcon, rögtön vásárlóra talál. A szenvedélyes gyűjtők sietve megismerkednek egymással, és duplumaikat cserélgetik. Például: számontartják kinek van »Aranybánya«-ja? Ezt a kétkötetes regényét 1901-ben írta, huszonhárom éves korában. Persze az akkori időben ez a regény vajmi kicsiny példányszámban jelent meg. Az író tiszteletpéldányait egy boros éjszakán gavallérosan szétosztotta cimborái között, s aztán évekig hasztalanul hirdette a lapokban, hogy keresi az »Aranybánya«-t, soha nem jutott hozzá, nem lapozhatta át ifjúkori elfogyott munkáját. Aligha lehet ma már feladni az »Üres a fészek«, az »Almok hőse«, »A Tegnapok ködlovagjai« című könyveit, rendkívül ritkák az egykori Mozgó-könyvtárban megjelent kis írásai, hiszen a kis füzetek még inkább elkallódtak, mint a testes, gondosabban megóvott könyvek. Rajongói persze arról is tudtak, hogy az Asszonyságok díja 1920. évi kiadásának van egyetlenegy illusztrált példánya, a kliséket a könyv elkészülte után eltörték, és így ennek az unique-nek a gyűjtők szemében elképesztően nagy az értéke.

Örök titok, hogy ez az író, aki állandóan »forgalomban« volt, akiről a nap bármely órájában számosan meg

tudták mondani, hogy éppen hol tartózkodhatik, mikor írt? Még hozzá több mint százhuszonöt kötetet. Nem is szólva az újságokban rejtőző, még kiadásra váró témérdek írásáról. Soha nem jegyzett fel semmit, soha nem érdeklődött semmiről; mégis mindent tudott. Ideje, hogy arcképét letisztítsuk a ráakódott portól. A köztudat megőriz egy hangot, egy gesztust, egy magatartást, s végül félrcértések tömegéből és az egyszerűsítésre való hajlamosságból kialakul egy emberi portré. Krúdyt is elérte a végzet: a zuhogó áradással ömlő emlékezesek olajnyomattá fakították arcképét. Persze nehéz róla írni. Aki a Krúdy-tartományba érkezik, az nehezen szabadul bűvöletéből, és a méltatók, az emlékezők írásai maguk is krúdyssá válnak. Mégis milyen volt ez az író, aki talán legsűrítettebben élt kortársai közül, mintha minden ízt meg akart volna kóstolni, érezvén, hogy az élet kapuja milyen korán csukódik be mögötte.

3

Hogyan élt pajtásai között? Néhány kiskocsmá, első sorban a Mélypince, nemcsak álomszövéseinek színtere, hanem pihenője is volt. Az asztalnál úgy telepedett le, mint aki céljához érkezett. Néha csak két-három órára foglalta el az asztalfőt; máskor napokig ottragadt. A danászsást utálta, a részegségtől fröcskölő-beszédű embereket szemvillantással parancsolta ki. A hírre, hogy az Ivóba érkezett, hívei köréje gyűltek. Erőt merítő, nyugalmat árasztó helyek voltak ezek a kiskocsmák. Szerette a borozó társaságot, ahol az italos testvériség egy-két liter után a barátság és megértés pirosságát festi a nyűtt arcokra; mily más itt a

légkör hőfoka, mint ott, ahol a gúnyolódásra, ellentmondásra serkentő feketekávéét isszák. Elrendelte, hogy asztalánál egydecis kispoharak legyenek; a felhevült ivók hadonásznak, és nem szenvedhetette, ha a piros-terítős abrosz italfoltoktól tarkállik.

A Krúdy-asztalnál esetek, úgynevezett sztorik, alig-alig hangzottak el. Inkább csak megemléstettek valamit. Aki éppen a városból érkezett, hírt hozott: lap-alapításra készülődnek, valaki halmozást talált el a lóversenyen, esetleg főpincér változást jelentettek valamely vendéglőből. Mozgás támadt olyankor is, ha »iható« bor érkezett Kéhlyhez, Peyerlihez vagy esetleg egy pesti kocsmába.

Krúdy ritkán szólt. Irodalomról soha. Azt hiszem írótlársai munkáit egyáltalán nem olvasta. Olyasmire figyelt fel, hogy valaki sok pénzt nyert az Otthonban, az írók klubjában. Vagy rablás, raffináltan kieszelt sikkasztás történt, s azt is meghallgatta, ha párba-joztak valahol; ilyenkor még a részletek is láthatóan érdekelték.

Sohasem csodálkozott, viszont nem is unatkozott. Maga-választotta cimboráit kedvelte; ha valaki napok óta hiányzott, elmaradt, kérdezett róla. Tűnődve ült; ám, amikor már végleg úgy látszott, hogy nem figyel a beszélőre, megszólalt és kiderült, hogy egy pillanattig sem volt távol. Idők múltával mintha mindenki ismerte volna a másik gondolatát. Inkább csak bólogattak, és szemjátékból értették meg egymást. Jelbeszéddel érintkeztek, és sokat, kiadósan hallgattak. Így ült a lelkes, barokkos prózájú, szenvedélyes Várkonyi Titusszal, a pesti kövezeten kallódó, szíves, jóakarátú Kállay Pistával, a mérges, vörösorrú Herczeg szerkesz-

tővel és Hargitay Istvánnal, az egyetlennel, akivel az életben írói módszeréről, témáiról beszélt. Az is csak egyszer történt: Nyíregyházán, amikor meglátogatta szülei sírját, és sétálgatva a halottak kertjében, megrendültségében kivételesen vallomásos pillanatai támadtak.

A Görög utca és Fehérsas utca sarkán szerénykedő kis ivóban horgonyzott le többnyire: ott pihent két szerkesztőségi látogatás vagy egyéb sürgős, tehát következetesen elodázott teendő között. A kis vendéglő két szobáskájában bor, levendula és a kert akácainak illata keveredett, és a fehérre meszelt falak között néha órákig el tudta nézegetni a pirossteritős asztal egy-egy italfoltját.

4

Szerb Antal írja róla, hogy pénzt akart keresni, ehelyett remekművet írt. Életformája — a konflis, a vendéglő és a sok egyéb — nyelte az üzemanyagot. Gyakran volt pénze, de mindig csak rövid ideig. Amikor valaki elkeseredettségében megvallotta neki, hogy öngyilkos akar lenni, legyintett: »Nem érdemes. Halott embernek nincs dohánya.«

Egyszer Ungvárott járt, reggel felé a füsttel pállott kávéházban kínos pénzzavara támadt. Néhány sort vetett egy levélpapírra, s átküldte az ott lakó Vidor Marcell amatőr-poétának: »...Kérlek, küldj húsz koronát. Holnap délben megfizetem Öt!« Annyira hiányzott neki a pénz, hogy megszemélyesítette nagy ő-vel. A »Vörös Postakocsi« megjelenéséig könyveit kis példányszámban nyomták, azok is alig fogytak. Nem lehettek kelendőek ezek a művek, mert ahogy akkori-

ban megállapította róla a nyájas olvasó: nincs bennük cselekmény. Ám, az értők, az ínyencek már akkor is lelkesedtek a hullámos lejtésű magyar prózáért, a képzeletet megmozgató, érzékletes, pompás képekkel zsúfolt mesteri mondatokért. Már gyűltek, gyűlekeztek a hívők, akikből ma oly sokat ismerünk. Mert a Krúdytól megmámorosodott olvasók száma igen nagy. Felmegy az ember egy orvoshoz, megméri a rakoncátlanzkodó vérnyomását, s a könyvespolcon több mint száz Krúdyt talál. A beteg és az orvos tekintete egyetértően villan össze. És az orvos így szól: »Az lenne szép feladat, kiírni, könyvben megjelentetni Krúdy legszebb hasonlatait, képeit. Igaz-e?« Az írónak egy másik imádója azt kutatja, kik voltak Krúdy modelljei? Mert azt mindenki tudja, hogy Szindbád, Rezeda Kázmér és Nagybotos maga az író, valamint azt is, hogy Alvinczy az Szemere Miklós. De már az esperes körül fellángol a vita: az egyik azt hiszi, Mikes Lajos, a másik Gáspár Imrére esküszik és így tovább. Abban tulajdonképpen mindenki megegyezik, hogy az egész Krúdy-életmű, a történelmi regények kivételével, ön-életrajz. A legáhítatosabb imádója azonban az a deresedőhajú debreceni férfiú, aki huszonöt év óta minden adatot összegyűjt Krúdyról, és amikor meghalotta, hogy az író egyszer az életben elbeszélgetett egy szobaasszonnyal, valamelyik Tolna megyei kisvárosban, odautazott és kifaggatta a megöregedett nénikét, vajon miről is csevegett akkor Szindbáddal, a hajóssal.

A válogatást, amelyet az olvasó most kezében tart, Krúdy Cyula vidám írásából latolgató gondossággal és szeretettel készült. Úgy szedték össze a novellá-

kat, hogy azokban Krúdy írásművészetének ékességel mind megmutatkozhassanak. Vagyis: az olvasót megbabonázó nyelvi erő, képalkotási lángelméjűség, a bújálkozó ironia átszöve valamilyen szemérmes emberszeretettel, a félmúlt rejtelmes erejű felidézése, az élet kis tényeinek pompás valóságismerettel való kifejezése — s mindez az ő muzsikáló, különös, varázslatos hangján. Kosztolányi ezt írta róla: »Nincsenek végén csattanós témái, ötletei sincsenek. Csak az élet gazdagsága az övé, az a kincs, hogy mindent másképpen lát, mint a többiek.« És ezt is ő jegyezte fel: »Krúdy... egy folyton megújuló és folytatódó regényt írt. Az egyes könyvei csak részei ennek, és kis töredék minden írása, amely belétorkollik abba az egységes és egész álmvilágba, amelyből szükségszerűen, végzetesen, majdnem öntudatlanul szakadt ki. Nekünk történeteink vannak. Neki csak egy története van, de ez összekapcsolódik az élettel, az ő életével, az örök regénnyel és ősi, kedves és meleg, mint az emlék, a múlt és az álom. Ennek a történetnek pedig nincs se kezdete, se vége.« Vagyis igaz az, amit olvasói annyiszor hangoztatnak: Krúdy írásait bárhol fel lehet ütni és abbahagyni, soha nem marad hiányérzetünk, minden sora mögött az egész művet érezzük, mert egész alkotása egy anyagból van gyúrva, és mindig változatos és örömet szerző.

Jól keresett? Egy könyökvédővel dolgozó, öregségére gondoló kishivatalnok nyilván pontosan beosztotta volna Krúdy Gyula írói tiszteletdíját. Amde a

sajtó akkori nevezetességei, a bankelnökekkel cinkos mosolyt váltó közgazdasági szerkesztők, a telekkel spekuláló fővárosi rovatvezetők vagy az ügyes színpadi mesterek mellett neki csak kolduskenyér jutott. A kiadóhivatalok fontoskodó és nagyképű uraival állandóan hadilábon állt; de furcsa társaság is volt az ám. A főnök kegyeiben sütkérezve a bőkezűen megállapított fixfizetés és egyéb járandóságok bástyái mögül különös kettősséggel méregették az utalvánnyal, sőt, borzasztó: előlegcédulával jelentkező író. Egyrészt lenézték benne az élehetetlen mihasznát, másrészt olcsó kis okosságukat szerették volna kompenzálni a szellem emberével szemben. Krúdytól, mint mindenki, ők is féltek, ismerve rabiátus természetét, írtózatot testi erejét... Így történt meg, hogy amikor egyszer feltűnt az utcán szálfalakja, Fejes igazgató fényes nappal elsötétítést rendelt el az Athenaeum Miksa utcai frontján, lezárták az ajtókat, és odabent visszafojtott lélegzettel szorongtak, amíg az író a kilincset rázta, majd elunva a hasztalan kísérletezést, eltávozott. Így esett, hogy elfáradva a cikkezésben, előleghajszában, szerkesztőségi várakozásban, mint országosan ismertnevű író, alkalmi könyvügynöknek csapott fel. Társult egy mozgékony férfiúval, elutazott pátriájába, a Nyírségbe, ott letelepedett egyik atyafia kúriájába, és könyvvásárlásra felszólító névjegyeket küldözött szét társával. Néhány hétig tartott a hasznos kirándulás, eladták a Zilahy-, Karinthy-, Csathó-, Móricz- és Surányi-sorozatokot, s amikor a kiadókkal elszámolt, kiderült, hogy jobb üzlet volt akkor eladni, mint írni a könyvet.

Hüvösen és pontosan ismerte világát, ezért menekült tőle. Időnként furcsán menekült. Például betessékeltelte Tábori Kornél szerkesztőt egy gumikerekűbe, és odaszólt a kocsisnak: »Balatonfüredre«. Nem volt ott semmi dolga, csak hallotta, hogy ízletesen, mócsingos húsból készítik a borjúpörköltet. Roppant fontosnak tartván a kis dolgokat, az étkezés ügyét sem tekintette jelentéktelenségnek. Bár általában marhahúst szeretett fogyasztani tormával, nagyritkán kirándult egyéb ételek-világába is. A füredi borjúpörköltön tündödvé, tíz napig kocogtak az úton, sűrűn megpihenve, poharazgatva a fogadóokban.

Az ital, a napi négy-öt liter, megette a máját, a szívéét és a veséjét. Az első csöngetés 1929-ben berregett. Akkor válságos állapotba került, s felgyógyulása után mielázó mosollyal emlegette: »A kaszás már a küszöbön ólálkodott, de nem eresztettem be.« Egy ideig nem is ivott: otthon tett-vett, zavarta a házimunkát, dörögve, helyét soha nem lelve. Egyszer aztán felhúzta szürke felöltőjét, és ellátogatott a régi kedves helyekre, ahol Madách szerint a kedvesedés perceiben »piros pofák közt hercegek leszünk«. Merengve nézgette a pohárban gyöngyöző italt, és a hosszú önmegtartóztatás után végre kellemes percekét élt át. Az éji hírforrások láthatatlan csöpostáin végigfutott a hír: Gyula bácsi újra iszik. 1932 nyarán aztán már annyira rosszul érezte magát, hogy befeküdt Lévi Lajos kórházába. Lévíben nagyon bízott. A tudós orvos megpróbált komolyan beszélni vele. »Meggyógyítlak. De ha úgy, mint szoktad, kiszökööl a kórházból, soha

Íde vissza nem jöhetsz.« Két hét múlva üresen találták az ágyát. Éjjel tért vissza. Csöngetett. A portás kinyitotta a kémlelőt, és a főorvosi parancs értelmében nem nyitott ajtót. Gyula bácsi hatalmas ökleivel döngette a tölgyfakaput, a betegek felébredtek, de a kapus a kulcsot nem fordította meg a zárban. Akkor Krúdy sarkonfordult, eltűnt az éjszakában, és csak napok múlva tért haza, az óbudai, Templom utcai lakásba. Életében először történt, hogy nem hunyászkodtak meg előtte. Egy kicsit akkor halt meg.

Krúdy rengeteg zsebet varratott ruháira, s mind-egyikben pénzt tartott; nyilván abban a csalfa reményben, hogy valamennyiből csak nem fogy ki egyszerre. Fizetéskor az egyik lábáról a másikra hintázó pincérnek öt-hat zsebből kotorta ki a számla összegét, de végül üres lehetett minden zsebe, hiszen ismert dolog, hogy amikor meghalt, gyertyaláng világított éjjeliszekrényén, mert a villanyt tartozás miatt kikapcsolta a finom árnyalatok iránt érzéketlen Elektromos Művek.

KELLER ANDOR